

# VAHDETİ MUHABBET MEYİ İLE ANLATMAK: ALÂİYEVÎ MUSTAFA HULÛSÎ EFENDİ VE LEMAÂTÜ'L-BERKİYYE'Sİ

Şeyda ÖZTÜRK\*

## Makale Bilgisi

**Makale Türü:** Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 04 Mayıs 2024, **Kabul Tarihi:** 12 Eylül 2024, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2024, **Atıf:** Öztürk, Şeyda. "Vahdeti Muhabbet Meyi ile Anlatmak: Alâiyevî Mustafa Hulûsî Efendi ve *Lemaâtü'l-Berkiyye'si*". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/2 (Eylül 2024): 789-814.

DOI: 10.33415/daad.1478250

## Article Information

**Article Types:** Research Article, **Received:** 04 May 2024, **Accepted:** 12 September 2024, **Published:** 30 September 2024, **Cite as:** Öztürk, Şeyda. "Explaining Unity With The Wine Of Divine Love: Alâiyevî Mustafa Hulûsî Efendi and His *Lemaâtü'l-Berkiyye*". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 24/2 (September 2024): 789-814.

DOI: 10.33415/daad.1478250



## Öz

Alâiyevî Mustafa Hulûsî Efendi 19. yüzyılda yaşamış mutasavvıf bir Osmanlı âlimidir. İbnü'l-Fârız'ın *Kasîde-i hamriyye'si* üzerine kaleme aldığı *Lemaâtü'l-berkiyye fî şerhi Kasîdeti'l-mîmiyye'si* tek matbu eseridir. Alâiyevî Mustafa Efendi'nin İbnü'l-Fârız şârihleri arasında yer almasına neden olan şerhin en dikkat çeken yönü *Kasîde-i hamriyye'nin* tamamına yapılmış ilk Türkçe şerh olmasıdır. *Kasîde-i Hamriyye'nin* ittihad kavramına dâir beyitleri çoğu şârihin şerhlerinde yer almamakla birlikte Alâiyevî Mustafa Efendi söz konusu beyitleri şerh etmiştir. Şerh bu yönüyle İbnü'l-Fârız müdâfaası misyonunu üzerinde taşımaktadır. İbnü'l-Arabî ekolüne bağlı mutasavvıf bir âlimin kaleminden yazılmış olan şerhte

\* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Anabilim Dalı, sydaozturk@hotmail.com, seydaozturk@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4861-3186> / Assoc. Prof. Akdeniz University Faculty of Theology Department of Foundations of Islamic Sciences Department of Sufism, sydaozturk@hotmail.com, seydaozturk@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4861-3186>.

“müdâme” metaforu vahdet-i vücûd düşüncesi için anahtar bir kavram olarak kabul edilmiştir. Bu makalede Alâiyevî Mustafa Efendi'nin telif ettiği *Lemaâtü'l-berkiyye fî şerh-i Kasîdeti'l-mîmiyye*'si incelenmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde İbnü'l-Fârız'ın hayatı ve tasavvufî şiirin tarihi seyri üzerinde durulmuş, *Kasîde-i Mîmiyye* şârihleri sıralanarak Alâiyevî Mustafa Efendi'nin hayatı hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra *Lemaâtü'l-berkiyye* şekil ve üslup açısından değerlendirilmiş, şerhte var olan tasavvufî muhtevâ ortaya konmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Tasavvuf, İbnü'l-Fârız, Alâiyevî Kara Mustafa Hulûsî Efendi, *Lemaâtü'l-berkiyye fî şerhi Kasîdeti'l-mîmiyye*, vahdet.

### Explaining Unity With The Wine Of Divine Love: Alâiyevî Mustafa Hulûsî Efendi and His *Lemaâtü'l-Berkiyye*

#### Extended Abstract

The “*Kasîde-i hamriyye*” by Ibn al-Farid (d. 632/1235), belonging to the esteemed tradition of Hamriyye, holds significant importance in Anatolia's sufi context, especially among sufi practitioners nurtured in Anatolia. Ibn al-Farid, honored with the title “Sultânu'l-âşîkîn” is revered for his exploration of monotheism and divine love in his odes. Particularly, his compositions like *Kasîde-i tâiyye*, *Kasîde-i mîmiyye*, and *Kasîde-i râiyye* are highly regarded and have been extensively analyzed by scholars. Among these exegetical commentaries, the *Kasîde-i mîmiyye* renowned under the epithet of *Kasîde-i hamriyye* has been subjected to commentary in Arabic, Persian, and Turkish by a total of eighteen commentators, the majority of whom are esteemed figures within the sufi tradition. One of the commentaries in this commentary literature is *Lemaâtü'l-berkiyye fî şerhi-i Kasîdeti'l-mîmiyye*, written by Alâiyevî Mustafa Hulûsî Efendi. His life is documented in *Osmanlı Müellifleri* and *Hediyetü'l-Ârifin*.

Alâiyevî Kara Mustafa Hulûsî Efendi was a Ottoman scholar who lived in the 19th century. Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, recorded as a knowledgeable and virtuous figure, only one printed work, which is his commentary on the poem “*Kasîdetü'l-mîmiyye*”, titled *Lemaâtü'l-berkiyye*. The most prominent feature of *Lemaâtü'l-berkiyye* is that it is the first Turkish commentary on all 41 couplets of the *Kasîde-i Hamriyye*. The commentary was published by Matbaa-i Osmâniyye in Istanbul in 1310/1893, a span of six years subsequent to the demise of Mustafa Efendi.

*Lemaâtü'l-berkiyye* explains many sufi concepts based on couplets. It metamorphoses the commentary into a compendium of introductory elucidations on sufi terminology. The concept of unity of existence, which is especially tried to be explained by sûfis through allegorical illustrations such as shadow, point, tree, carpet, mirror and water vapor, especially the theory of cycles, is explained in *Lemaâtü'l-berkiyye* through the metaphor of the divine intoxication felt before the grapes are created. While in most of the previous commentaries müdâme is discussed through the concept of divine love. Alâiyevî Mustafa Efendi explains the unity of existence through the concept of müdâme and approaches the couplets within the framework of the levels of existence. Despite the fact that most commentators do not explain the verses regarding the concept of itihad, Alâiyevî's particularly detailed commentary on these verses is indicative of his mastery of the subject.

Anchored within the conceptual framework of the unity of existence, the commentary exhibits a notable emphasis on key sufi tenets such as “merâtib-i vücûd” (the degrees of existence), “vahdet-i wujud” (unity of existence), “tawhid”, “it-tihâd” (unity), “dhikr”, divine love, “hakikat-i muhammediyyah”. The couplets pertaining to the discussed subject prominently feature a sufi framework elucidated through the concepts of unity of existence, oneness, differentiation, absorption, obliteration and consciousness, forming the foundational pillars of mystical discourse within the verses, encapsulating the intricate layers of metaphysical contemplation inherent in sufi thought. Within the commentary authored by a sufi scholar affiliated with the theological lineage of Ibn Arabi, the metaphorical construct of “müdâme” assumes a pivotal role as a fundamental concept underpinning the doctrine of the “vahdet-i wujud” unity of existence.

Notably significant is its status as the inaugural Turkish commentary dedicated to the comprehensive analysis of the entirety of *Lemaâtü'l-berkiyye fi şerh-i Kasîdeti'l-mîmiyye*. *Lemaâtü'l-berkiyye* is crafted primarily for madrasah students, aimed at unraveling the profound secrets veiled within the *Kasîde-i hamriyye*. Alâiyevî Mustafa Efendi's spiritual connection with Prophet Muhammad inspired the creation of this work, tailored for the audience he refers to as “tâlibân-ı Rûm.” It serves as a guide for those grappling with the Arabic complexity of the rich sufi text Alâiyevî's commentary on Hamriyye demonstrates an implicit acknowledgment of Davud-ı Kayseri's influence, particularly in thematic alignment, illustrative examples, and methodological approach. While refraining from explicit citation, Alâiyevî draws extensively from Kayseri's explanations, positioning himself within the lineage of Ibn al-Farid commentators, especially those influenced by İbnü'l-Arabi. Traces of the Bûrînî commentary are evident in verses discussing unity, while stylistically, Alâiyevî's work reflects awareness of Abdurrahman Câmî's *Levâmi-i Şerh-i Kasîde-i hamriyye*, evident in its sûfi elucidations within the “lem'a” sections.

Alâiyevî delves extensively into sufi commentary throughout his explication, focusing particularly on the essence of “müdâme” within the ode. He pays special attention to beverages mentioned in the Quran, emphasizing their significance for the righteous and near ones to God in heaven. Alâiyevî analyzes terms like “ebrâr”, “ke's”, and “kafûr” found in Quranic chapters, supplementing his commentary with narrations from sufis. By correlating the nature of libations with the groups they are offered to, he illustrates a spiritual hierarchy between the abrâr and mukarrabîn, highlighting the nuanced dynamics within the ode.

**Keywords:** Sufism, Ibn al-Farid, Alâiyevî Mustafa Hulûsî Efendi, *Lemaâtü'l-berkiyye fi şerh-i Kasîdeti'l-mîmiyye*, unity.

## Giriş

Osmanlı Tasavvuf dünyasına etki eden isimlerden biri de Eyyûbî döneminin Mısırlı mutasavvıfı İbnü'l-Fârız'dır (öl. 633/1235). Özellikle Hamriye geleneğini tasavvufî bir alana dönüştüren *Divân'ı* ve *Divân'ı* içinde yer alan *Kasîde-i tâiyye* ve *Kasîde-i hamriyye*'si aşk-ı ilâhî ve vahdet-i vücûd eksenli tasavvuf düşüncesinin izâhında manzum dilin sözcülüğünü üstlenmiştir.

Hüseyin Vassaf'ın "Künyesi Ebû Hafs, adı Ömer, kabilesi Benî Sa'd, Hamaviyyu'l-asl, Mısıryü'l-mevliddir" şeklinde takdîm ettiği İbnü'l-Fâriz (öl. 632/1235) tasavvuf dünyasında "Sultânü'l-âşikîn" lakabı ile tanınmıştır.<sup>1</sup> Selahaddin Eyyûbî'nin oğlu Melikü'l-Azîz (öl. 595/1198) döneminde yaşayan mutasavvif babasının mahkemede miras ve nafaka taksimi ile ilgili görevinden dolayı "İbnü'l-Fâriz" ismiyle meşhur olmuştur. Tarih ve tabakat kitapları İbnü'l-Fâriz'ın melâmî meşrep Pîr Bakkal isimli şeyhin işâretiyle tasavvuf yoluna girişini ve aradığı mânevî fethi ulaşmak gâyesiyle Mekke'ye yönelişini konu edinmektedirler. Mekke'de on yıl kalan İbnü'l-Fâriz arzu ettiği mânevî fetihlere ulaşmış ve bu sürenin sonunda vecd ve cezbisinin ürünü ünlü *Divân'ı Nazmü's-Sülûk*'le birlikte Mısır'a dönmüştür.<sup>2</sup> Kaynaklarda İbnü'l-Fâriz "vahdet ehlinin hücceti, şiir sancağının hâmilî" olarak takdîm edilmiştir.<sup>3</sup>

Yaşadığı dönemde zühd ve kerâmetleri ile öne çıkan İbnü'l-Fâriz salâh, vecd, tecrîd, aşk ve âriflerin hal ve makamlarına hamledilen şiirlerinde ittihâd bulunduğu iddiâsı ile kimi zaman tartışmaların öznesi olmuştur.<sup>4</sup> Zehebî'ye göre İbnü'l-Fâriz şiirlerinde hem örtülü ve hem açık bir şekilde ittihâdı haykırmaktadır, bu büyük bir felakettir, onun şiirlerine dikkat edilmelidir.<sup>5</sup> Bikâî, İbn Teymiyye, Zehebî gibi İbnü'l-Fâriz muârizlarının reddiyelerine rağmen tasavvuf dünyasına yakın âlimler sûfi lafızları içinde kabul ettikleri İbnü'l-Fâriz'ın şiirlerinin hüsn-i zan ile birlikte te'vîl edilme zorunluluğunu dile getirmekten çekinmemişlerdir.<sup>6</sup> Nitekim dil ve edebiyat sahası başta olmak üzere tefsir<sup>7</sup> ve tasavvufî eserlerin ço-

<sup>1</sup> Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i evliyâ*, thk. Ali Yılmaz - Mehmet Akkuş (İstanbul: Kitabevi, 2006), 1/208.

<sup>2</sup> Ebü'l-Fazl Celâlüddîn; Süyuti, *Hüsnü'l-muḥâdara Fi Tarihi Mısr el-Kahire*, thk. İbrahim Muhammed Ebu'l-Fadl (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1967); Ebû Hafs Sirâcüddîn İbn Mülakkın, *Tabakatü'l-evliya*, thk. Nureddin Şüreybe (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1994), 1/158; Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fâriz", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/40.

<sup>3</sup> Zehebî, *el-İber fî haberî men gaber*, thk. Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985), 3/213; Zehebî, *Kitâbu Mîzânü'l-İ'tidâl*, thk. Ali Muhammed Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Mârifet, 1382/1963), 3/214.

<sup>4</sup> Necmeddin el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yânî'l-mi'etî'l-âşire*, thk. Halil Mansur (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/205.

<sup>5</sup> Zehebî, *Kitâbu Mîzânü'l-İ'tidâl*, 3/214.

<sup>6</sup> İbnü'l-Fâriz hakkındaki tartışmalar için bk. Ali Çoban, "XV. yüzyıl Memlükler Dönemi Mısır'ında İbnü'l-Fâriz Tartışmaları: Taraflar-Tenkîtlere", *İslam Te'lîf Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı*, ed. Hidayet Aydar (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 209-232.

<sup>7</sup> İbnü'l-Fâriz iktibaslarına yer veren tefsir örnekleri için bk. Şehabeddîn Mahmud Alûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'îl-me'ânî*, ed. Ali Abdülbârî

ğunda İbnü'l-Fâriz'ın şiirlerinden iktibaslar karşımıza çıkmaktadır. Şu bir gerçek ki söz konusu tartışmalar İbnü'l-Fâriz'ın tasavvufî şiir sahasına sunduğu önemli katkının önüne geçmemiş ve özellikle İbnü'l-Fâriz Anadolu havzasında gelişen tasavvuf düşüncesini derinden etkilemiştir. Nitekim İbnü'l-Fâriz'ın şiirlerinin ve bu şiirler arasında özellikle *Kaside-i taiyye*'sinin seyr ü sülûk erkanı, sûflilerin halleri ve tasavvufî zevkiyata dâir hakikatleri içerdiği konusunda sûfliler ittifak halindedirler. Sadreddin Konevî'nin (öl. 673/1274) her mecliste İbnü'l-Fâriz'dan bir beyitle dersini sonlandırması, öte yandan halifesi Şemseddin el-Eyki'nin (öl. 697/1298) *Kaside-i tâiyye* hakkındaki "Sûfiyyûna bunu ezberlemek farzdır" şeklindeki beyanı tasavvuf dünyasında İbnü'l-Fâriz ve şiirinin yerini göstermesi açısından önemlidir.<sup>8</sup> İbnü'l-Fâriz'ın şiirleri üzerine ilk Osmanlı müderrisi ve mutasavvıfı Dâvûd-i Kayserî (öl. 751/1350) ile başlayan şerh çalışmaları çoğunluğunu Ekberi ekole mensup sûflilerin oluşturduğu isimler tarafından devam ettirilmiştir.<sup>9</sup> Saîdüddin Fergânî (öl. 699/1300), Abdürezzâk Kâşânî (ö. 736/1335), Abdurrahman Câmî (öl. 898/1492), Salâhî Efendi (öl. 1197/1783), Mehmed Esad Dede (öl. 1911), Mehmed Nâzım Paşa (öl.1926) İbnü'l-Fâriz şâirleri olarak bilinen mutasavvıf isimlerin başında gelmektedir.<sup>10</sup>

Tasavvufî şiirin tarihi seyri üzerinde yoğunlaşan dil âlimleri Abdülmün'im Hafâcî'nin (1915-2006) beşli tasnifinden yola çıkarak İbnü'l-Fâriz'ın şiirini tasavvufî şiirin olgunluk dönemi olarak tanımladıkları dördüncü aşamada değerlendirmektedirler. 7. ve 8. asrı içine alan bu dönemde İbnü'l-Fâriz'ın ismi Muhyiddin İbnü'l-Arabi (öl. 638/1240), Mevlana Celaleddin Rumi (öl. 672/1273), İmam el-Bûsirî (öl. 690/1291), "ed-Dirini" adıyla bilinen Abdülaziz ed-Demirî (öl. 694/1294), İbn Ataullah İskenderî (öl. 707/1307) ve Mecdüddin el-Veterî (öl. 707/1307) gibi asrın önemli mutasavvıf şâirleri ile birlikte anılmaktadır.<sup>11</sup> Bu noktada Şevkî Dayf (1910-

Uteyye (Beyrut: Darü'l-kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994), 7/46, 445; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili: (inceleme - tenkitli metin)*, ed. Âsım Cüneyd Köksal - Murat Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021) 6/142, 604.

<sup>8</sup> Vassâf, *Sefîne-i evliyâ*, 1/210.

<sup>9</sup> Zeliha Öteleş, "Sadreddin Konevî ve Takipçilerinde İbnü'l-Fâriz Etkisi", *Sadreddin Konevî: "Tasavvuf, Felsefe ve Din"* ed. Erdal Baykan - Fatih Kaleci (Konya: NEÜ Yayınları, 2022), 570.

<sup>10</sup> Vassâf, *Sefîne-i evliyâ*, 1/210.

<sup>11</sup> Muhammed Abdülmün'im Hafâcî, *el-Edeb fi't-Türâsi's-süff* (Kâhire, ts.), 167-175; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Târîhi-IV Abbasîler Dönemi (132-750/656-1258)* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2021), 324.

2005) gibi alimler İbnü'l-Fâriz'ın şiirlerini daha çok ilâhi aşk, tecelli, fenâ-fillâh, vecd, heyemân kavramları çerçevesinde değerlendirerek her ne kadar vahdet-i vücûd ile telîf etmek istemeseler de<sup>12</sup> Makrîzî'den itibaren gelenek İbnü'l-Fâriz'ı İbnü'l-Arabî ile buluşturmaktadır. Bu metinlerde İbnü'l-Arabî İbnü'l-Fâriz'ın en yakın halefi iken İbnü'l-Fâriz'ın şiirleri vahdet-i vücûda doğrudan işaret eden hakikat-i külliyyeden bahsetmektedir ve bu noktada onun şiirinde var olan tasavvufî vurgu İbnü'l-Arabî'nin şiiri ile aynı çizgidedir.<sup>13</sup>

Hicrî 5. yüzyılın sonlarına kadar şiirde şarap ve şarap sunma asıl manası ile kullanılırken tasavvufun yaygınlık kazanması ve tasavvufî fikirleri beyan için hamriyeler ve hamriye istilâhları mecâzî sûrette kullanılmaya başlanmıştır.<sup>14</sup> Fars Edebiyatında şarabın tasavvufî yorumları Senâî (öl. 525/1131 [?]), Feridüddîn Attar (öl. 618/1221), Hâfız-ı Şîrâzî (öl. 792/1390 [?]), Sebüşterî (öl. 720/1320) gibi mutasavvıf şâirlerin eserlerinde karşımıza çıkarken söz konusu sembolik dili açıklamak üzere mânâ ehli ve mârifet erbâbı için şerhler kaleme alınmaya başlanmıştır.<sup>15</sup> Arap edebiyatında ise şarabın tasavvufî bir sembol olarak kullanımı Abbasilerin ikinci döneminde Mansur el-Hallâc (öl. 310/922), Nifferî (öl. 354/965), İbnü'l-Fâriz (öl. 633/1235) ve İbnü'l-Arabî gibi mutasavvıfların şiir ve nesirlerinde işlenmeye başlanmıştır.<sup>16</sup>

Nitekim bu dönemde şarap ve şaraba dâir husûsiyetlerin gerçek anlamının dışında tasavvufî bir kimliğe dönüştüğünü ve istilâhî bir mâhiyet kazandığını görmekteyiz. Fahreddîn-i Irâkî'nin (öl. 688/1289) *Istilâh-ı ehli tasavvuf* adlı risalesinde bu husus yakînen takip edilebilmektedir. Öyle ki şarab, mey, bâde, şarâb-ı hum, şarâb-ı puhte gibi doğrudan şaraba müteallik kelimeler sâlikin seyr u sülûkünde kazanmış olduğu ilâhî aşkın farklı tecellilerine işaret ederken; meyhâne, meygede, humhâne, meclis gibi harâbat mekanlarına dâir kelimeler merâtib-i vücûd ile tercüme edilen kavramlara

<sup>12</sup> Şevki Dayf, *Aşrû'd-düvel ve'l-imârât: Mısr* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif (Târihü'l-uhubbü'l-Arabî ; 7, 1990), 359.

<sup>13</sup> Yusuf Sami Yusuf, *İbnü'l-Fâriz şâiru'l-hubbi'l-ilâhi* (Dımaşk: Dâru'l-Yenâbî, 1994), 84.

<sup>14</sup> Yekta Saraç, "Tasavvuf Edebiyatına Ait Temel Bir Metin ve Türk Edebiyatına Yansımaları", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 30 (Eylül 2003), 452.

<sup>15</sup> Mecdüddin Keyvânî, "Fars Edebiyatında Hamriyye", çev. Çetin Kaska, *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2019), 117.

<sup>16</sup> Demirayak, *Arap Edebiyatı Târîhi-IV Abbasîler Dönemi (132-750/656-1258)*, 135; İbn Kemal, *Şerhu hamriyyeti İbnü'l-Fâriz li-İbn Kemal Paşa el-Hanefî*, thk. İdris Makbul Kasuri (İrbid: Alemü'l-Kütübî'l-Hadis (Modern Books World, 1432/2011), 20-21.

dönüşmüştür. Öte yandan mestî, nîm mestî, humâr, huşyârî, harabât gibi sarhoşluk halleri sâlikin seyrinde uğradığı hal ve makamların remizleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır.<sup>17</sup>

Şarabın zâhirisinden her hâlükârda imtinâ eden sûfiyenin bu remizleri bir terminoloji tutarlılığında kullandıklarını ve bu konuda bilinçli bir ısrar içinde olduğu söylenebilir. Bu tercihin farklı gerekçelendirmeleri mümkün olmakla birlikte son dönem Nakşibendî-Hâlidî şeyhi Esad Erbilî (öl. 1931) *Divân*'ının başında konuyla ilgili muhtemel soruya içeriden bir cevap vermektedir. Erbilî'ye göre mutasavvıflar zevk ve tecellîye dayalı tasavvufî halleri bu yolun dışındakilere onların ünsiyet duyduğu harâbat metaforları üzerinden aktarmak istemişlerdir. Bununla birlikte bu tanıdık mecaz köprüsünün Kur'ânî teşbih ve temsillerden zevk duymayan bir zümre için her zaman beklenen neticeyi vermeyeceğini de tespitlerine eklemektedir.<sup>18</sup>

### 1. Kasîde-i Hamriyye ve Şârihleri

İbnü'l-Fârız'ın *Kasîde-i mîmiyye*'si kâfiyesinden ziyâde muhtevâsını şekillendiren “müdâme” metaforundan dolayı *Kasîde-i hamriyye* ismiyle meşhur olmuştur. Hamriyye türü içinde değerlendirilen *Kasîde-i mîmiyye* şarabın zâhiri anlamını konu edinen gelenekten ayrılmaktadır. Şarap İbnü'l-Fârız'ın şiirinde tamamen tasavvufî bir remze dönüşmüştür. İlâhî aşkın teşbih edildiği mey, müdâme, şarap kelimelerinin sûfî metinlerinde istîâreye dönüştüğü dikkate alındığında *Kasîde-i mîmiyye* tasavvufun semantik alanı içinde tasavvuf bağlamında kaleme alınmış bir metin olarak karşımızdadır. Bu noktada İbnü'l-Fârız'ın seleflerini ilahi aşkı tasavvufî düşüncenin merkezine yerleştiren Bâyezîd-i Bistâmî (öl.234/848) ve Râbia el-Adeviyye'ye (öl.185/801[?]) götürmek mümkündür<sup>19</sup> Öte yandan halefleri; Muhyiddîn İbnü'l-Arabî başta olmak üzere Affüddin et-Tilimsânî (öl. 690/1291) gibi Ekberi ekolün mensupları olarak karşımıza çıkmaktadır.<sup>20</sup>

<sup>17</sup> Fahreddîn-i Irâkî, “İstîlâhât-ı ehl-i tasavvuf”, çev. Nurettin Bayburtlugil, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1985), 349-350.

<sup>18</sup> Muhammed Esad Erbilî, *Divân-ı Es'ad* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1991), 7.

<sup>19</sup> Yusuf Sami, *İbnü'l-Fârız şâiru'l-hubbi'l-ilâhi*, 51-57.

<sup>20</sup> Zeliha Öteleş, *Abdülganî En-Nâblusî Şerhi Bağlamında İbnü'l-Fârız'ın Kasîde-i Tâiyye'sinde Seyr u Sülûk* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 46.

İbnü'l-Fârız Arap edebiyâtı'ndaki sûfi şâirlerin tartışmasız en büyükleri arasında yer almakla birlikte özellikle *Kasîde-i tâiyye*'si ile birlikte *Kasîde-i mîmiyye*'si Türk edebiyâtına tesîrleri açısından da önemli bulunmuştur.<sup>21</sup> “Fe’ûlün mefâ’îlün fe’ûlün mefâ’îlün” vezninde kaleme alınan *Kasîde-i mîmiyye* toplam kırk bir beyitten oluşmaktadır.<sup>22</sup> İbnü'l-Fârız'ın en çok şerh edilen kasîdeleri arasında bulunan *Kasîde-i mîmiyye*'nin Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere pek çok şerhi bulunmaktadır. Kasîdenin Arapça şâirlerini; Dâvûd-î Kayserî (öl. 751/1350), İbn Kemal (öl. 940/1534), Sibtu'l-Marsafî (öl. 965-66/1558-59), Bedreddîn el-Bûrînî (öl. 1024/1615), Abdulgani en-Nâblusî (öl. 1143/1731), İbn Acîbe (öl. 1224/1809), Emîn el-Hûrî (1338/1919) şeklinde sıralamak mümkündür. Kasîdeye Farsça şerh yazan isimler ise; Emîr-i Kebîr Hemedânî (öl. 786/1385), Abdurrahman Câmî (öl. 898/1492) ve İdrîs-i Bitlisî'dir (öl. 926/1520).<sup>23</sup>

*Kasîde-i Mîmiyye*'nin tespit edilen Türkçe tercüme ve şerhlerini ise Muhammed İnce şu şekilde sıralamaktadır:

796 | db

“Abdüsselam b. Numan (öl. 1000/ 1591-1592?) ve *Kitab-ı Şerh-i hamriyye-i Fârızıyye*, İsmail Ankaravî (öl. 1041/1631) ve *Şerh-i Kaside-i hamriyye*, Abdülmecid Sivâsî (öl. 1049/1639) ve manzum *Kasîde-i hamriyye Tercümesi*, Vehbî-i Yemânî (öl. 1065/ 1654-1655'ten sonra) ve *Şerh-i Hamriyye-i Fârızıyye*, Şifâî Mehmed De-de (öl. 1082/1671-72) ve *Hediyetu'r-rahme*, Salâhî Abdullah Efendi (öl. 1197/1782) ve *Tercümetü'l-Aşk*'ı, Mustafa Hulûsi Alâiyevî (öl. 1304/1886) ve *Leme'âtü'l-Berkiyye fi şerhi Kasîdeti'l-Mîmiyye*, Mehmed Saîd Efendi (öl. 1896) ve *Tarab-engîz*, Mehmed Nâzım Paşa (öl. 1926) ve *İbnü Fârız Tercümesi*, Ahmed Sâfi Bey Tatlıdil (öl. 1926) ve *İbnü'l-Fârız'ın Kasîde-i hamriyye Tercümesi*, Ali Selahattin Yiğitoğlu (öl. 1939) ve *el-Menhelü'l-fa'iz fi-tercemeti Divani İbni'l-Fârız*”<sup>24</sup>

<sup>21</sup> Saraç, “Tasavvuf Edebiyatına Ait Temel Bir Metin ve Türk Edebiyatına Yansımaları”, 446.

<sup>22</sup> İbnü'l-Fârız, *Kitâbu Dîvan-ı Ömer İbni'l-Fârız*, nşr. Emin el-Hûrî (Beirut: Matbaatü'l-Edebiyye, 1886), 79-81.

<sup>23</sup> Muhammed İnce, *İbnü'l-Fârız'ın Hamriyye Kasidesinin Arapça, Farsça Ve Türkçe Şerhleri* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018)17-74.

<sup>24</sup> İnce, *İbnü'l-Fârız'ın Hamriyye Kasidesinin Arapça, Farsça Ve Türkçe Şerhleri*, 75-112; Fatma Özçakmak, “Türk Edebiyatında Kaside-i Hamriyye Şerhleri ve Kitab-ı Şerh-i



*Kasîde-i Mîmiyye*'nin Türkçe şerhleri arasında Alaiyevî Kara Mustafa Hulusi Efendi'nin kaleme almış olduğu *Lemaâtü'l-berkiyye fî şerhi Kasîdeti'l-mîmiyye* kasîdenin tüm beyitlerine yapılmış ilk Türkçe şerh olma özelliğini taşımaktadır. Kendisini takip eden Ahmet Sâfi Bey ve Mehmet Nâzım Paşa'nın *Kasîde-i Mîmiyye* şerhleri dışında kalan diğer Türkçe şerhler kasîdenin otuz üç beytini şerh etmekle iktifâ etmişlerdir. Bunun neden böyle olduğu ile ilgili şerhlerde herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Yusuf Yıldırım konuyla ilgili olarak şarihlerin kasîdenin tamamına ulaşamaması veya şerh edilmeyen beyitlerin vahdet-i vücûd, ittihad ve hulûl vb. akidelerle yorumlanabilme ihtimalinden dolayı şârihlerin şerhten çekindiği ihtimâli üzerinde durmaktadır.<sup>25</sup>

İbnü'l-Fârız'ın ittihad ve hulûl ithamına uğramış bir mutasavvıf oluşu dikkate alındığında yukarıda yer alan yorumun ikincisinin daha kuvvetli bir çıkarım olduğu söylenebilir. Nitekim söz konusu beyitleri şerh eden şarihler şerhlerinde ittihadı tasavvufî açıdan tanımlamakta ve hulûl ithamlarına karşı çıkmaktadırlar. Bu noktada söz konusu beyitlerin şerhleri bir nevî İbnü'l-Fârız müdâfaasıdır da denilebilir.

## 2. Alaiyevî Kara Mustafa Efendi Hayatı ve Eserleri

*Kasîde-i Mîmiyye* şârihleri arasında yer alan Alaiyevî Kara Mustafa Efendi'nin hayatı ile ilgili kaynaklar Bağdatlı İsmail Paşa *Hediyetü'l-ârifin esmaü'l-müellifin ve asarü'l-musannifin* ve Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* ile sınırlıdır. Bağdatlı İsmail Paşa Mustafa Efendi'yi "el-Âlâyî" nisbesi ve Mustafa bin Abdullah el-Âlâyî, er-Rûmî, el-Hanefî künyesi ile tanıtmakta "Kara Mustafa" lakabı ile tanındığını belirtmektedir. Verdiği bilgilere göre Alaiyevî Kara Mustafa Efendi Mekke-i Mükerrreme'de mücâvir olup 1887 yılında vefat etmiştir. Alaiyevî Mustafa Efendi'nin İbnü'l-Fârız'ın *Kasîde-i tâiyye* ve *Kasîde-i mîmiyye*'si üzerine iki şerhi bulunduğunu ikincisinin ismini *Lemaâtü'l-berkiyye fî şerhi Kasîde-i mîmiyye* şeklinde vermektedir.<sup>26</sup>

Hamriyye-i Farziyye", *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)* 7/2 (27 Ağustos 2022), 106-126.

<sup>25</sup> Yusuf Yıldırım, "Abdülmeccid-i Sivâsî'nin Manzum Kasîde-i Hamriyye Çevirisi", *İstem Dergisi* 13/25 (2015), 159.

<sup>26</sup> Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmaü'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*, tsh. Rifat Bilge Kilisli - İbnülemin Mahmûd Kemal İnal (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951)1/460.

Bursalı Mehmet Tahir ise *Osmanlı Müellifleri*'nin ulemâ faslında “Kara Mustafa Efendi” adı ile tanıtmakta ve “fuzâladan bir zât” şeklinde takdim etmektedir. Bağdatlı'ya ilâve verdiği bilgilerden hareketle Kara Mustafa Efendi Alanya'nın Kıvrasıl<sup>27</sup> köyüne mensuptur. Tahsilini Medîne-i Münevvere'de vefat eden Üsküdar müderrisi Kara Hüseyin Efendi'den tamamlamıştır. Kara Mustafa Efendi'nin 1304/1886 yılında Mekke-i Mükerrerme'de vefat ettiğini kaydeden Bursalı müellifin iki şerhini ismen zikretmektedir. *Lemaâtü'l-berkiyye fi şerhi Kasîdeti'l-mîmiyye*'nin matbu olduğunu belirten Bursalı Alâiyevî Mustafa Efendi'nin *Kasîde-i Tâiyye*'ye üzerine yazmış olduğu şerhin ise basılmadığını belirtmektedir.<sup>28</sup>

Bu iki kaynak dışında Alâiyevî Mustafa Efendi'nin hayatı ve şahsiyetine dâir bizâtihi kaleme almış olduğu *Lemaâtü'l-berkiyye fi Şerhi Kasîdeti'l-Mîmiyye*'de kimi cümleler bizi aydınlatmaktadır. Kitabın kapak sayfasında Mustafa Efendi “Pişvâ-yı erbâb-ı fazîlet ve bedreka-i erkân-ı ma'rifet” kelimeleri ile takdîm edilmektedir. Şerhin girişinde ise Mustafa Efendi kendisini; “Bu fakîr-i pür-taksîr türâb-ı akdâm-ı cemî'i ulemâ ve kıtmîr-i utbe-i evliyâ Mustafa Hulûsi Alâiyevî” cümlesi ile tanıtmaktadır. Söz konusu ifâdeler ve *Lemaâtü'l-berkiyye*'nde izlediği üslup onun tasavvufun irfânî ve amelî boyutuna hâkim mutasavvıf bir müşid ve âlim olduğunu göstermektedir. Nitekim şerhi “tâlibân-ı Rûm” için kaleme aldığını ifade etmesi onun henüz şerhi kaleme aldığı 1887 yılında tedrîs ile meşgûl olduğunu teyîd etmektedir.<sup>29</sup>

### 2.1. *Lemaâtü'l- Berkiyye fi Şerhi Kasîdeti'l- Mîmiyye*

*Lemaâtü'l-berkiyye fi şerh-i Kasîdeti'l- mîmiyye* Mustafa Hulûsi Efendi'nin vefâtından altı yıl sonra 1310/1893 yılında Maârif Nezâretin 374 numaralı ruhsatnâmesiyle İstanbul'da Matba-i Osmâniyye'de basılmıştır. Toplam altmış bir sayfadan oluşan eserin kütüphane kayıtlarında tespit edilen on altı nüshası şu şekildedir: Süleymaniye Ktp., Basma Bağışlar, 00176; Beyazıt Ktp., Beyazıt, BM5723; Süleymaniye Ktp., Tahir Ağa Tekkesi, 00389-001; Süleymaniye Ktp., Hazreti Nasuhi Dergahı Matbu, 00510-003; Sü-

<sup>27</sup> Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar adı Kıvrasıl köyü olarak bilinen yerleşim yeri bugün Antalya'nın Alanya ilçesinde yer alan Uğurlu mahallesidir.

<sup>28</sup> Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333/1915), 1/377.

<sup>29</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemaâtü'l-berkiyye fi Şerhi Kasîdeti'l- Mîmiyye* (Dersaadet: Matbaa-i Osmaniyye, 1310/1893) 3, 4, 61.

leymaniye Ktp., Mehmed Safayihî, 00828; Süleymaniye Ktp., Osman Huldi Öztürk, 00567-007; Süleymaniye Ktp., Gönenli Mehmed Efendi, 00601.; Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdai Efendi, 01493; Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdai Efendi, 01503; Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdai Efendi, 01320; İBB Atatürk Kitaplığı, Depo, 892,71, AUE00462.; İBB Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler 892.71, OE\_Arp\_0769/07; Milli Ktp, 06Mil EHT A 39317; DİB Ktp., PJ7515 M87 1892; M.Ü. Nadir Eserler Ktp., Basma Eserler, Celal Oktürk Koleksiyonu 892.71-297.72; M.Ü. Nadir Eserler Ktp., Basma Eserler Kit. Genel Koleksiyonu, 892.71-297.72.<sup>30</sup>

Mustafa Hulûsî Efendi şerhin girişinde İbnü'l-Fârız'ı;

“Kutbu'l-ârifin ve mürşidü'l-âşıkîn ve'l-vâsılîn, mazhar-ı esrâr-ı hakka'l-yakîn, kâşif-i müşkilâtı't-tarîkati, vâzıh-ı muazzılâtı'l-ma'rifeti ve'l-hakîkâti, el-âlimu'l-âmil ve seyyidü'l-fâzıl, şerefü'l-mille ve'd-dîn”<sup>31</sup>

cümleleriyle takdîm etmektedir. Öte yandan otuz üçüncü beyitte yer alan “sekr” kelimesinden hareketle İbnü'l-Fârız'ın muhabbet şarâbını yudumlamakla sekrân ve cemâl-i ilâhîyyeye müştâk âşıklar zümresinden olduğunu belirtmektedir. Konuyla ilgili olarak İbnü'l-Fârız'ın “Senden ayrılığım çok uzun sürdü / cemâlini görmek istiyorum”<sup>32</sup> mealindeki beyti tebessümle okuduğu halde vefat ettiğini ve urefânın bu durumu İbnü'l-Fârız'ın merâmına kavuştuğu yönünde yorumladıklarını belirtir.<sup>33</sup>

Alâiyevî İbnü'l-Fârız'ın takdîminden sonra şerhin yazım sebebi-ne geçmektedir. Ona göre *Kasîde-i hamriyye* 'nin nurlarla dolu manâsı kuds hazîrelerinin gizli sırlarının kâşifi, lafız ve yüce terkipleri ise üns sırlarının doğuş yeridir. Kasîdeyi gönül çelen bir güzele benzeten Alâiyevî Mustafa Efendi'ye göre bu güzellik Arapça peçeyle saklanmış olduğundan talebeleri bu güzelliğe kavuşamamaktadır. Bu nedenle *Kasîde-i hamriyye*'yi “tâlibân-ı Rûm” lafzıyla işaret ettiği İstanbul'daki talebeleri için kaleme aldığı ifade etmektedir. Mustafa Hulûsî Efendi birkaç kez kasîdeyi şerh etmek istediye de her seferinde güç yetirememesi ve istidatsızlık endişesi ile kendisini

<sup>30</sup> *Lemeâtü'l-berkiyye*'nin transkripsiyonlu metni için bk. İnce, *İbnü'l-Fârız'ın Hamriyye Kasidesinin Arapça, Farsça Ve Türkçe Şerhleri*, 340-403.

<sup>31</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemeâtü'l-berkiyye*, 3-4.

<sup>32</sup> Yaşar Seracettin Baytar, *Sûfî Şair İbnü'l-Fârid, Hayatı ve Divânı* (Adıyaman: İksad Yayınevi, 2020), 120.

<sup>33</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemeâtü'l-berkiyye*, 53; Câmî, *Nefhatü'l-Üns*, 755.

bu arzusundan alıkoyduğunu dillendirir. Öte yandan vesveseden kaynaklanan bu derûnî engelini Hz. Peygamber'in ruhâniyyetine teveccüh ve istimdâdla aştığını belirtir. Mücevherlere benzettiği şerhine verdiği isim ise *Lemaâtün Berkiyye fi şerhi'l-Mîmiyyeti'l-Hamriyye*'dir.<sup>34</sup>

Şerh ilk olarak *Kasîde-i hamriyye*'nin muhtevâsına uygun olarak şarâb-ı selsebîl, mizâc-ı zencebîl, şarâb-ı rahîk, esmâ ve sîfât sakîleri, meclis-i hazret-i ilâhiyye terkipleriyle donatılmış bir hamdele ile başlamaktadır. Hamdele âriflerin esrâr-ı ilâhiyye hazînesi ile irtibâtına yoğunlaşmaktadır. Âriflerin kalbi beşer sûretinde zuhurdan önce cemâlî nurlardan sekrân olup, sabahlamışlar ve içmiş oldukları şarâb-ı rahîke susamış tâliblerin kalbine bir yudum vermekle onları diriltmişlerdir. Alâiyevî Kara Mustafa Efendi'nin yapmış olduğu bu giriş Dâvud-i Kayserî'nin *Kasîde-i hamriyye Şerhi*'nin mukaddimesinden üslup ve muhtevâ yönünden benzemektedir.<sup>35</sup>

Alâiyevî hamdeleyi takip eden tahiyyat kısmında Hz. Peygamber'in merâtib-i vücûd içindeki konumuna yer vermektedir. "Ka'b-ı kavseyn" terkininin yer aldığı Necm sûresinin 8. ve 9. âyetleri ile "Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım", "eşyâyı senin için seni de kendim için yarattım" hadisleri bu bölümde Nûr-ı Muhammedî kavramı için getirdiği istişhadlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hz. Peygamber'e tasliye ve tahiyyatın yer aldığı son bölümde şârih dört halîfeyi velâyet asumânının yıldızları ve hidayet maşıklarının ayları şeklinde vâf eder. Şerh son beytin mazmununu içeren bir dua cümlesi ile tamamlanır. Söz konusu satırlarda kendisini ulemânın ayağının tozu ve evliya eşiğinin kıtmiri şeklinde tekrar takdîm eden şârih âriflerin makamı ve kemalleri ile rızıklanmayı ümid ederek şerhini 1887 yılında tamamladığını belirtir.<sup>36</sup>

*Lemaâtü'l-berkiyye*'de el-lüga, el-irâb, ma'nâ-yı lügavî, ma'nâ-yı işâreti, lem'a, beyân ve bedî gibi başlıklar bulunmaktadır. İlk yirmi beyitte yukarıdaki ilk beş başlık düzenli şekilde karşımıza çıkmaktadır. "El-lüga" kısmında beytin tüm kelimelerinin Türkçe karşılıkları verilmiş, "el-irâb" kısmında beytin irâbı yapılmıştır. 2., 3., 10., 20.

<sup>34</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemaâtü'l-berkiyye*, 3-4.

<sup>35</sup> Dâvud-i Kayserî, *Şerhu Kasîdeti'l-Mîmiyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, 01028, 028), 326; Dâvud-i Kayserî, *Aşk Şarabı ve Hayat Kasîde-i Hamriyye Şerhi*, çev. Turan Koç - Mehmet Çetinkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 38.

<sup>36</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemaâtü'l-berkiyye*, 3-4, 60-61.

ve 26. beyitlerinde diğerlerinden farklı olarak “el-beyân” bölümü yer almaktadır. Şerhin ilk üç bölümünü oluşturan el-lüga, el-i'râb, ma'nâ-yı lügavî bölümlerindeki detaylı açıklamalar şarih'in şerhini kasîdenin tasavvufî yönü ile tanışmaktan Arapça nedeniyle çekinen talebeler için yazdığı bilgisini güçlendirmektedir.

“Ma'nâ-yı lügavî” kısmında beytin mensur Türkçe tercümesi verilirken “ma'nâ-yı işâretî” kısmında beytin tasavvufî yorumları yer almıştır. Bu bölüm 21. beyitten sonra “el-ma'nâ” başlığı ile ifade edilmiş olup kasîdenin tüm beyitlerinde bulunmaktadır. “El-ma'nâ” bölümünün alt başlığı olan “lem'a” bölümünde ince tasavvufî mânâlara yer verilmiştir. Şerhin tamamında 24 lem'a olup bunların dokuzu ilk beytin şerhinde yer almaktadır. Kasîdenin en çok lem'a içeren bölümü dokuz lem'a başlığı altında beytin tahlil edildiği birinci beyittir. Şârih bu lem'alarda müdâme, ittihâd, âriflerin içeceği şarabın mahiyeti, ebrârın içeceği kâfûrla karışık içeceğin mahiyeti, rahik ve mahtûm, tesnîm ve zikir kavramlarını tasavvufî açıdan şerh etmekte ve bir nevî şerhinin dibâcesini oluşturmaktadır.<sup>37</sup>

*Lemaâtü'l-berkiyye* dil ve irab bilgilerindeki titizliğin yanı sıra istişhâd ettiği Farsça, Arapça ve Türkçe şiirler açısından da dikkat çekmektedir. Alâiyevî şerhinde şiir, beyt, nazm başlıkları altında yer verdiği şiirlerin müelliflerin adlarını verse de isimlerini zikretmeksiz in aktardıkları da olmuştur. Hz. Mevlânâ'nın (öl. 672/1273) *Divân-ı Kebîr* ve *Mesnevî'si*, Abdurrahman Câmî'nin *Fâtihatü's-Şebâb*'i, Feridüddîn Attâr'ın (öl. 618/1221) *Divân*'ı Farsça şiir kaynakları arasında yer almaktadır. Arapça beyit ve şiir parçaları ise Hz. Ali (öl. 40/661), Hassan b. Sâbit (öl. 60/680 [?]), Ebû Nuvâs (öl. 198/813 [?]) ve İbnü'l-Fâriz'ın *Kasîde-i Tâiyye'si* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra şerhte “nazm” başlığı altında müellifi belli olmayan “*Senin zencîr-i ışkınla mukayyed olalı gön-lüm*”, “*Nice Mansûr ile uşşâk asılmış zülf-i dârına*”, “*Sırr-ı tevhîd ol zamân olur iyân*” ve “*İç şarâb-ı hubb-ı zâtî sâf ol hemçû sabâ*” mısra'ı ile başlayan dört Türkçe şiir yer almaktadır.<sup>38</sup> Öte yandan Alâiyevî Mustafa Efendi'nin şerhinde istişhâd ettiği kimi beyitleri de ayrıca şerh ettiği görülmektedir.<sup>39</sup>

<sup>37</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemaâtü'l-berkiyye*, 4-12.

<sup>38</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemaâtü'l-berkiyye*, 18, 19, 20, 56.

<sup>39</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemaâtü'l-berkiyye*, 50.

<sup>40</sup> Uludağ, “İbnü'l-Fâriz”, 21/41.

## 2.2. Lemaâtü'l-Berkiyye'de Tasavvufî Kavramlar

İbn Fâriz'ın şiirlerinde tasavvufî temayı ve ilâhî aşkı öne çıkararak vahdet-i vücûda yabancı olduğu, kozmolojik bir varlık anlayışını ifade etmediği belirtilmektedir.<sup>40</sup> Bununla birlikte Alâiyevî Mustafa Efendi'nin *Lemaâtü'l-berkiyye*'si genel olarak değerlendirildiğinde onun vahdet-i vücûd çerçevesinde kaleme alınmış bir şerh olduğunu söylemek yerinde olur. Tanrı-âlem ilişkisini sistematize eden ahadiyyet, vâhidiyyet, isti'dâd-ı ezeli, a'yân-ı sâbite, âlem-i sagîr, âlem-i kebîr, taayyün-i evvel, nûr-ı Muhammedî, rûhun babalığı ve tabîatın anneliği gibi İbnü'l-Arabî metafiziği içinde yer alan kavramlar şerhin anahtar kavramlarını oluşturmaktadır.<sup>41</sup> İbnü'l-Fâriz kasîdenin ilk beytinde "Biz sevgiliyi unutmayıp hatırlayarak şarap içtik ve o şarap sebebi ile yaş üzüm yaratılmazdan evvel sarhoş olduk" derken Alâiyevî'ye göre sözün fâili uşşâk zümresidir. Uşşâk zümresi hazret-i ilmiyyede tecelliyât-ı ilâhiyyeye kâbil olmakla birlikte hazret-i ahadiyyette lisân-ı isti'dâd ile kemâlât-ı subhâniyyeye tâlib olmuşlar ve unsûrî sûretle halk olunmazdan önce esmâ ve sıfat sâkilerinin elinden sâfiye ve hâliya tâbir edilen içeceği yudumlamışlardır. Bu uşşâk zümresi muhabbet ve rahmetin mazharı olan insan nev'i içinde bulunan mü'minlerdir. Özellikle mü'min zümresi içinde yer alan evliyâullah şarâb-ı muhabbet ile hakîkî mahbûbu zikretmişler ve fiillerini ef'âl-i ilâhîde, sıfatlarını sıfât-ı Hak'da ve zâtlarını zât-ı mutlakada müttehid kılmışlardır. Öte yandan sevgilinin zikriyle uşşâkı mest eden "müdâme" *Lemaâtü'l-berkiyye*'de "esrâr-ı ilâhiyye", "şarâb-ı vahdet", "mârifet-i ilâhiyye şarâbı", "muhabbet şarâbı", "şarâb-ı hakikat", "hamr-ı muhabbet" terkipleriyle ifade edilen vahdet şarabıdır.<sup>42</sup>

<sup>41</sup> İbnü'l-Arabî metafiziği ve anahtar kavramları için başta Ekberî mektebe mensup âlimler tarafından hazırlanan geniş bir literatür oluşmuştur bkz. Ahmed Avni Konuk, *Fususul-Hikem Tercüme ve Şerhi I*, haz. Mustafa Tahralı Selçuk Eraydın (İstanbul: Dergah Yayınları, 1987); Dâvud el-Kayserî, *Mukaddemât*, çev. Hasan Şahin vd (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1997); Suad el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2004); Abdürezzâk Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İZ Yayıncılık, 2004); Sadreddin Konevî, *Vahdet-i Vücûd ve Esasları*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İZ Yayıncılık, 2012); Dâvud el-Kayserî, *Vahdet-i Vücûd Felsefesi*, çev. Mehmet Bayrakdar (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012); Dâvud Kayserî, *Fususul-Hikem Şerhi* (İstanbul: Ketebe, 2023).

<sup>42</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemaâtü'l-berkiyye*, 17, 23, 26, 27, 32.

Alâiyevî Mustafa Efendi kasîdenin ana metaforu olan “müdâme” (şarap, mey) başta olmak üzere beyitlerin genelini zengin işârî tefsir örnekleri ile şerh etmektedir. Ona göre İbnü'l-Fârız'ın “müdâme” ile işaret ettiği şey İnsan sûresinin 17. âyetinde yer alan şarâb-ı selsebîl ve ayn-ı zencebîldir. Bu şarap içeni enâniyyetten fânî kılar, sıfât-ı zâtiyyesinde bulunan rûsum-ı halkıyyeyi mahv eyler, ikilik hükmü ortadan kaldırır. Bu hâl içinde zencebîl şarabını yudumlamış kimse zât-ı ilâhiyye nûru ile müttehid olur. Sâlikin içinde bulunduğu bu durum “Allah vardı ve onunla beraber hiçbir şey yoktu”<sup>43</sup> hadîsi ile açıklanan mânâyâ tekabül eder. <sup>44</sup> Öte yandan şarâb-ı Zencebîl'in ebrârın içeceği olmasından hareketle İnsan sûresi 5. ve Mutaffifîn sûresi 25-28. ayetlerinde yer alan “ebrâr”, “şürb”, “ke's”, “hılt”, kâfûr”, “ibâdullah”, rahîkin mahtûm”, “hitâmuhû misk” ve “tesnîm” kelimelerini Hasan-ı Basrî ve İmam Dahhâk ve Ebu'd-Derdâ'nın rivâyetlerinden iktibasla şerh etmektedir. Öyle ki şerhin sonunda “kâfûr” ve “tesnîm” ile susuzlukları giderilen ebrâr ve mukarrabîn taifesi arasındaki derecelenme görünür hâle gelir. Alâiyevî'ye göre; ebrâra özelliğinde soğukluk bulunan kâfurla karışık bir içecek verilmesi yakîn serinliğini yudumlamaları sebebiyle ağyardan yüz çevirmeleri ve ruhlarını feraha ulaştırmalarıdır. “Tesnîm” ile kastedilen nükte ise rûhânî cennette marifetulla-ha ulaşmak ve müşâhededir. “Rahîk” bir cemâl-i ilâhiyyeye bir mahlûkata nazar etmek suretiyle sevinmektir. “Müdâme” bütün kâinata nûr ifâza eden mârifet-i ilâhiyyedir.<sup>45</sup>

Alâiyevî Mustafa Efendi'nin tasavvufî açıdan derinleştirdiği lafızlardan birisi de kasidenin 13. beytinde geçen “necm” kelimesidir. Alâiyevî'ye göre kadeh için istiâre edilen necm kelimesi insân-ı kâmilî anlatmaktadır. Bu noktada Alâiyevî'nin Dâvûd-i Kayserî'nin şerhini takip ettiğini söylemek gerekir. Kayserî de “ke's”i insân-ı kâmil şeklinde şerh etmektedir. Öte yandan Dâvud-i Kayserî'nin insân-ı kâmil için iktibas ettiği “Yıldızlarla da insanlar yollarını bulurlar”<sup>46</sup> âyet-i kerîmesi ve “Ashâbım yıldızlar gibidir. Hangisine

<sup>43</sup> İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafa ve müzilü'l-ilbas: amma iştehere mine'l-ehâdîs [ala elsineti'n-nas]* (Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1405/ 1985), 2/130-131.

<sup>44</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemeâtü'l-berkiyye*, 8.

<sup>45</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemeâtü'l-berkiyye*, 9-15.

<sup>46</sup> *Kur'an Yolu Meâli*, çev. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023), el-Nahl 16/16.

uyarsanız, doğru yolu bulursunuz"<sup>47</sup> hadîsi Alâiyevî'nin şerhinde de benzer şekilde yer almaktadır.<sup>48</sup>

Alâiyevî Mustafa Efendi'nin geçmiş şerhler içinde lügat bilgisi açısından Bedreddin Bûrînî'nin *Bahru'l-Fâiz fî Şerh-i Divân-ı İbn-i Fâriz*'den istifade ettiği Muhammed İnce tarafından ortaya konmuştur.<sup>49</sup> Bununla birlikte şerh yoğunlukla Dâvud-i Kayserî'nin *Kasîde-i hamriyye Şerhi*'nin etkisi altındadır. Nitekim Alâiyevî Mustafa Efendi'nin şerhinde tasavvufî tefsîre başvurduğu yerler başta olmak üzere lafızlar üzerine yapmış olduğu tasavvufî yorumların çoğu Dâvud-ı Kayserî'nin şerhi ile muvafâkat etmektedir.<sup>50</sup> Örnek olarak *Kasîde-i hamriyye*'nin 10. beytinde yer alan "kerm" ve "hâit" lafızları Alâiyevî Mustafa Efendi ve Dâvud-i Kayserî tarafından ârifin kalbi, muhabbet-i ilâhî ile huylanmış rûhu ve bedeni şeklinde şerh edilmektedir.<sup>51</sup> Abdurrahman Câmî, Bûrînî, İbn Acîbe ve Salahaddîn-i Uşşâkî ise söz konusu beyti müdâmenin mâhiyeti ve ârif-i kâmilin sâlikleri yakîne erîştirmesi çerçevesinde şerh etmeyi tercih etmişlerdir.<sup>52</sup>

804 | db

Alâiyevî Dâvud-ı Kayserî'yi izleyerek beyitte yer alan "hâit/duvar" lafzı ile Kehf sûresinin 82. âyetinde yer alan "cidâr" ve "yetimeyn" kelimeleri ile bağlantı kurmaktadır. Şârihe göre "hâit"; mârifet-i ilâhiyye ile donanmış ârifin cismidir, ruh ve kalb yetimleri için onun katında mârifet ve ilim hazîneleri bulunmaktadır. Kalp ve rûhun iki yetim olması ise Hz. İbrâhim lisânından dökülen "Ben semâvî babamıza gidiyorum"<sup>53</sup> sözünde işaret edilen rûh-ı a'zâm-ı ilâhîdir. Söz konusu hakîkate Kur'ân-ı Kerîm'de ise "*Ruh Rabbimin emrindedir*"<sup>54</sup> âyetiyle dikkat çekilmektedir. İki yetîmin hazîneleri-

<sup>47</sup> Aclûnî, *Keşfü'l-hafa*, 1/147.

<sup>48</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemeâtü'l-berkiyye*, 33; Kayserî, *Aşk Şarabı ve Hayat Kasîde-i Hamriyye Şerhi*, 13.

<sup>49</sup> İnce, *İbnü'l-Fâriz'in Hamriyye Kasidesinin Arapça, Farsça Ve Türkçe Şerhleri*, 102-103.

<sup>50</sup> Mukayese için bk. Bedreddin el-Bûrînî, *el-Bahru'l-Fâiz fî Şerhi Divân-ı İbnü'l-Fâriz* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphânesi, Reisulküttâb, 00951), 252b.; Dâvud-ı Kayserî, *Şerhu Kasîdeti'l-Mîmiyye* (01028, 028), 327a.

<sup>51</sup> Dâvud-ı Kayserî, *Şerhu Kasîdeti'l-Mîmiyye* (01028, 028), 331b; Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemeâtü'l-berkiyye*, 29.

<sup>52</sup> Molla Cami vd., *Üzüm çubuğu yaratılmadan evvel*, 156; Bedreddin el-Bûrînî, *el-Bahru'l-Fâiz fî Şerhi Divân-ı İbnü'l-Fâriz* (Reisü'l-Küttâb, 00951), 256; İbn Acîbe, *el-Letaifü'l-ımaniyeti'l-melekutiyye ve'l-hakaikü'l-ihsaniyyeti'l-ceberutiyye fî resaili'l-Arif billah eş-Şeyh Ahmed b. Acibe Haseni* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1427/2006), 35; Deliktaş, *Salâhaddîn-i Uşşâkî ve Kasîde-i Hamriyye Şerhi*, 120.

<sup>53</sup> *Kutsal Kitap* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2016), Yuhanna 14/12.

<sup>54</sup> el-İsrâ 17/85.



ni çıkarmak ile kast edilen incelik ise muhakkik ârifin şevk ve iş-tiyâka muhtaç sâiklere ilim ve yakîn bahşetmesi ve onları cehalet karanlığından kurtarmasıdır.<sup>55</sup>

Mutasavvıflarca Hakk'ın vücûdunu mutlak bir olarak şuhûd etmek anlamını ifade eden ittihad kavramı İbnü'l-Fârız'ın *Kasîde-i tâiyye* ve *hamriyye*'sinde lafzen geçmektedir.<sup>56</sup> Mutasavvıflar ittihadı âşıkın mâşukundan başka bir şey görememesi, sûfilerin eşyaya birlik gözüyle bakmaları, kurb-ı nevâfil neticesinde kulun Hak ile işi-tip, görmesi hâli çerçevesinde anlamlandırmakta ve ahadiyyetül-cem, sahv, mahv ve fark kavramlarıyla izah etmektedirler.<sup>57</sup> Çoğunluğu İbnü'l-Arabî mektebine mensup şârihler İbnü'l-Fârız'ın şiirlerinde yer alan "ittihad" ile şirk olan "ittihâd ve hulûl"ü murad etmediği konusunda müttefik olmakla birlikte ittihadı kesret kaydı ve izâfâtın gidip birliğe girmek anlamında şerh etmişlerdir. Bu durumda "ittihâd" İbnü'l-Fârız'ın şiirlerinde "fark", "ittihâd" ve "cem" şeklinde sıralanabilen sülûkünün bir merhalesidir ve fenâ hâlinin neticesidir. İttihâdın kemâli ise cem'ül-cem' makamıdır.<sup>58</sup>

Alâiyevî Mustafa Efendi kendisinden önce ittihad kelimesinin geçtiği beyitleri şerh etmeyen şârihlerin aksine 23. ve 31. beyitleri arasında yer alan sekiz beyti Türkçe şerh etmiştir. Alâiyevî ittihadı; "âlemin ma'lûm ile ittihâddır ma'lum olduğu haysiyetten, ma'lûmun hâricde âlemin ilminden zuhûru haysiyetinden değıldir" cümlesiyle tanımlamaktadır. Nitekim beyitlerde yer alan "kerm" lafzını mevcûd ve âlem-i imkân olarak şerh eden şârih mahlûkatın adem-i aslîleri itibârî ile mâdum ve fânî oluşlarına dikkat çekmekte ve mahlûkat üzerine zâhir olan vücûdun Hakk'ın vücûdu olduğunu tasrîh etmektedir.

Müdâmenin mâhiyetini tasvir eden bu beyitlere Alâiyevî merâtib-i vücûd açısından yaklaşır. Nitekim söz konusu beyitlerde

<sup>55</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemeâtü'l-berkiyye*, 14, 27; Dâvûd-ı Kayserî, *Şerhu Kasîdeti'l-Mîmiyye* (01028, 028), 331.

<sup>56</sup> İbnü'l-Fârız, *Kitâbu Dîvan-ı Ömer İbni'l-Farız*, 50, 67, 95.

<sup>57</sup> Abdürezzâk Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İZ Yayıncılık, 2004.), 31-35; Suad el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004), 395-396; Abdürezzâk Kâşânî, *İstîlâhatü's-sûfiyye*, çev. Abdürezzâk Tek (Bursa: Bursa Akademi, 2014) 3; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), 235; Safer el-Muhibbî el-Cerrâhî, *İstîlâhât-ı sofîyye fî vatan-ı aslîyye* (İstanbul: Kırk Kandil Yayınevi, 1998), 203.

<sup>58</sup> Zeliha Öteleş, "Dâvûd el-Kayserî'nin Tâiyye Şerhinde "İttihad Makâmı", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 23/45 (2020), 71-72.

şarâb-ı vahdet tenzihi bir dille betimlenirken devamında gelen beyitler harf ve ses cinsinden olmayan kelâm-ı nefis-i ilâhîyi vasfetmeye dönüşür. Eşya söz konusu müdâme ile bir yandan taayyüne kavuşurken aynı hikmete binâen bir yandan da Rabbini şuhûddan perdelenir. Bu temâzüc âlemin mâlûm ile olan ittihâdıdır, zâhirde zuhur etmez. Söz konusu ittihâd hulûlcülerin anladığı ittihad değildir. Alâiyevî ittihad kavramını *Kasîde-i Taiyye*'nin 159. beyti ile delillendirir. "Aşk aramızdaki bütün sıfatları ifna edip yok etti" şeklinde tercüme edilebilecek beyitten hareketle ittihâd; ifnâ-yı vücûd neticesinde ikilik perdelerini oluşturan sıfatların yok olmasıdır. Emr âleminde Hazretin muhabbetine erişerek kendinden geçen uşşâk bu halk âleminde de muhabbet-i ilâhi vasıtasıyla cânânı ile arasına giren ayrılık ve ikilikleri yok etmiş, "Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz"<sup>59</sup> âyetinde işaret edilen sırra ulaşmıştır.<sup>60</sup>

806 | db

İbnü'l-Fârız *Kasîde-i Taiyye*'sinde ittihâd hâlinde ikiliğin kalkması ve hakîkî tevhidî kurb-ı nevâfil hadîsi, Cebrâil'in Dihye sûretinde görünmesi örnekleri ile anlatmakta ve şârihlerinden Dâvud-i Kayserî bunun tecellî ve zuhûr olduğunu hulûl olmadığını belirtmektedir.<sup>61</sup> Alâiyevî ise tasavvuf ıstılâhında "ittihad" kavramının karşılığını bizâtihi *Kasîde-i Mîmiyye*'de kelimenin geçtiği 24. ve 25. beytin şerhinde açmaktadır. Vermiş olduğu örneklerde ittihâd hurma ağacının hurma çekirdeğinde gizlenişi sebebiyle oluşan vahdet haline benzetir. Rûhun muhabbet müdâmesine duyduğu aşk ve ihtilât; gül suyunun gülde bulunuşuna benzetilen hulûl gibi değildir. Çünkü gülün sıkılması durumunda gül ve gül suyu olmak üzere iki ayrı varlığın mevcudiyeti söz konusudur, bu durum İbnü'l-Fârız başta olmak üzere tasavvuf ehlinin işaret ettiği ittihadı anlatmaz.<sup>62</sup> Alâiyevî Mustafa Efendi'nin ittihadı dâir yapmış olduğu tespit ve örnekler Dâvud-i Kayserî başta olmak üzere İbn Acîbe şerhinde de takip edilebilmektedir.<sup>63</sup>

Şârihe göre sâlikin zât-ı ahadiyyet ile ittihâdı, zât-ı ahadiyyette ifnâ olup zât-ı ahadiyyetle bekâ bulmasıdır. Nitekim "Ondan doğan

<sup>59</sup> el - Enâm 6/94.

<sup>60</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemeâtü'l-berkiyye*, 8.

<sup>61</sup> Öteleş, "Dâvud el-Kayserî'nin Taiyye Şerhinde "İttihad Makâmı", 76.

<sup>62</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemeâtü'l-berkiyye*, 44-45.

<sup>63</sup> Dâvud-i Kayserî, *Şerhu Kasîdeti'l-Mîmiyye* (01028, 028), 327a; İbn Acîbe, *el-Letaifü'l-imaniyyeti*, 46.

sarhoşluk bir saat de sürse hüküm senindir; zamanın sana itaatkâr bir köle olduğunu görürsün” anlamındaki 31. beytin şerhinde itihâdı sekr ve cezbe kavramı çerçevesinde açıklamaktadır. Bir yudumu sâliki ittihad makamına ulaştıran bu sekre Kur’ân-ı Kerîm’de “-Allah’ın diledikleri dışında- göklerde ve yerlerde bulunanların hepsi düşüp ölecek”<sup>64</sup> âyetinde yer alan “saika” fiili ile işaret edilmiştir.<sup>65</sup> Tasavvufî istilâhta sa’k (bayılmak); sâlikin zâtî tecellî ile Hak’ta fenâ bulmasıdır.<sup>66</sup> Alâiyevî Mustafa Efendi de bu tanımı benimsemektedir. Ona göre sâliki mevt-i irâdî ile öldürüp neticesinde saâdet-i ebediyyeye eriştiren sekr; vâhid ve kahhar olan Allah’ın celâli tecelliyâtından meydana gelir. “Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah’ındır”<sup>67</sup> meâlindeki âyet-i kerîme söz konusu beytin mazmunu şerh edecek mânevî esrarla doludur. Ne var ki Alâiyevî Mustafa Efendi konuyla ilgili açıklamalarını makamın bu esrârın ifşâsına tahammülü olmadığı gerekçesiyle devam ettirmez.<sup>68</sup>

Alâiyevî Mustafa Efendi’nin *Lemaâtü'l-berkiyye*'de üzerinde durduğu bir diğer tasavvufî kavram “sahv”dır. Sahv tasavvufta ittihad makamı ile ilgili bir makam olup güçlü bir vârid sebebi ile oluşan gaybet hâlimden sonra sâlikin kendine gelmesidir. Söz konusu sahv “sahvu'l-cem”, “fark ba'de'l-cem”, fark-ı sâni” isimleri ile de tanımlanmıştır. Sahv’ın ilk mertebesini oluşturan bu makamın dışında bir de cem’ü'l-cem’ olarak da anılan sahv-ı mufik makamı vardır. Bu ikinci sahv en üstün makam olan yakîne ulaşanların sahvi olup “ahadiyyetü'l-cem” ismiyle bilinir, makam öncelikle Hz. Peygamber’e aittir.<sup>69</sup> Alaiyevî’ye göre beyitte yer alan sahv; sekr ve cem makamından önce oluşan sahv’dır ve sahvın makamının ilk derecesidir. Sekr ve cem’ makamına vusûlden sonra oluşan sahv ise makam itibârî ile ilkinden yüksek bir derece olup kâmil ve mükemmine aittir. Tasavvufî istilâhta sahv-ı sani olarak isimlendirilir.<sup>70</sup>

<sup>64</sup> el-Zümer 39/68.

<sup>65</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemeâtü'l-berkiyye*, 59.

<sup>66</sup> Abdürezzak Kâşânî, *Istılâhatü's-sûfiyye*, çev. Abdürezzak Tek, 79; Suad el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, 544.

<sup>67</sup> el-Mü'min 40/16.

<sup>68</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemeâtü'l-berkiyye*, 59.

<sup>69</sup> Abdürezzâk Kâşânî, *Tasavvuf sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, 327.

<sup>70</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemeâtü'l-berkiyye*, 60.

*Kasîde-i hamriyye* beyitlerinde bizâtihi yer alan şürb, zevk, sekr, sahv, mahv, zikir ve ittihad, hâtır ve vehim kelimeleri şârihlerin söz konusu kavramlarla ilgili tasavvufî yorumlarına münbit bir zemin hazırlamıştır. Şârihlerin çoğu tasavvufî müktesabâtlarını okuyucuları ile paylaşmışlar, muhabbet, tecelli, hayret, cem-tefrika gibi beyitlerin çağrışım yaptığı tasavvufî kavramlara da şerhlerinde yapmış oldukları uzun açıklamalarla yer vermişlerdir.<sup>71</sup>

Alâiyevî Mustafa Efendi'nin bu noktada açıklamalarını zenginleştirdiği kavram zikirdir. Birinci beyitte yer alan “üzüm yaratılmazdan evvel sevgilinin zikriyle sarhoş olmak” metaforunu âşıklar zümresinin henüz ahadiyyet ve ilmiyye mertebesinde lisân-ı istidatları ile ilâhî tecellilere duydukları talep şeklinde şerh etmiştir. Öte yandan aynı beyitte yer alan “zikr-i habîb/ sevgilinin zikri” terkîbini ikinci beyitle de bağlantı kurmak suretiyle zikir, vahidiyyet mertebesi ve hakikat-i Muhammediyye merkezinde ele almıştır. Nitekim ikinci beyitte “habîb” için “bedr”, şarâb-ı rûhânî için “şems” ve sâkî için “hilâl” lafızlarının istiâre olunduğunu belirten Alâiyevî “bedr”i ârif-i kâmil olarak şerh eden şârihlerin aksine öncelikle nûr-ı Muhammedî şeklinde yorumlamayı tercih etmektedir. Alâiyevî'ye göre zikrinden dolayı üzüm yaratılmazdan evvel âşıklar zümresini sarhoşluğuna ve ifnâ-yı vücûdlarına sebep olan mahbûb/sevgili Hz. Peygamber'in “taayyün-i evvel” lafzıyla da ifade edilen hakikat-i Muhammediyesidir. Hz. Peygamber'in on sekiz bin âlemi nurlandıran taayyün-i evveli vahdet şarabının kâsesidir. Hakikat-i Muhammediyye mülk ve melekût âlemlerine olan füyuzâtı açısından güneş gibidir ve o bâkî meyân sâkîsi Hz. Ali'dir.<sup>72</sup> Alâiyevî 12. ve 13. beyitlerde yer alan “şark” ve “mağrip” kelimelerini de şerhin ana temasını oluşturan ahadiyyet ve hakikat-i Muhammediyye kavramları çerçevesinde şerh etmektedir. “Şark” ile kast edilen rûh güneşinin doğuş yeri olan akl-ı küll olup rûh-ı küllî kendisinden zâhir olan zât-ı ahadiyyettir. Rûh-ı küllî; akıl, kalem ve nûr isimleriyle işaret edilen rûh-ı Muhammedîdir.<sup>73</sup> Alâiyevî'nin beyitte yer alan şems, bedr, mağrip ve şark kelimelerini rûh-ı Muhammedî çerçevesinde şerh etmesi; güneş, dolunay ve yıldız sembolizmine ruh, akıl ve nefis

<sup>71</sup> Dâvûd-ı Kayserî, *Şerhu Kasîdeti'l-Mîmiyye* (01028, 028), 328a-335b; Molla Cami vd., *Üzüm çubuğu yaratılmadan evvel*, 110; İbn Acîbe, *el-Letaifü'l-ımanîyyeti*; Deliktaş, *Salâhaddin-i Uşşâkî ve Kasîde-i Hamriyye Şerhi*, 138-139.

<sup>72</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemeâtü'l-berkiyye*, 14.

<sup>73</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemeâtü'l-berkiyye*, 32, 57.

arasındaki ilişkinin izahında yer veren İbnü'l-Arabî'nin tanımlarıyla örtüşmektedir.<sup>74</sup>

Alâiyevî Mustafa Efendi'nin *Lemaâtü'l-berkiyye*'de müdâme çerçevesinde öne çıkardığı bir diğer tasavvufî kavram insân-ı kâmilidir. "Ârif-i kâmil-i muhakkik" terkihiyle de izah ettiği insân-ı kâmil müdâme ile işaret edilen hakikat ve muhabbet şarabının mahallidir. Kasîdenin muhtelif beyitlerinde müdâmeye mekan teşkil eden büyük küp "denân", müdâmeyi içinde saklayan zarfın bağı "hatm", üzümün sardığı duvar "hâit-i kerm", müdâmenin var olduğu meyhâne "lihân", kadehin içinde oluşan yıldız "necm", tiryâk özelliği bulunan "türâb", hastayı iyileştiren efsuncu "râk", muhabbet müdâmesinin isminin yazılı olduğu sancak "livâ", müdâme ile dolu testinin ağzındaki süzek "fidâm" istiârelerini insân-ı kâmil ile şerh etmiştir. Yine beyitlerde yer alan "ehl-i deyr" ve "kulûbü'n-nühâ" izâfetleri ile işaret edilen muhakkik ârifler ve onların gönülleridir.<sup>75</sup>

Öte yandan vahdet şarâbına hem-bezm olan nedîm ve musâhibler Alâiyevî'ye göre aşk şarâbını yudumlamaya isti'dâtları bulunan sülûk ashâbı ve ilm ü yakîn erbâbıdır. O şarâbın devamı ve bağı âriflerin gönüllerinde saklıdır. Söz konusu vahdet şarabının ilim suyu ile karıştırılması aklî manâlar ve yakînî idrâklerin zuhuru-na sebep olduğu gibi mezkûr şarâbın ilim ile karıştırılmaması durumunda içeri ilhâd kapsamında kalır ve helâk olur. Vahdet şarâbının mevcudat âleminde zâhir olan muhabbet eserlerine uşşâk zümresi kayıtsız kalamaz. Vehim ve fehim aracılığı ile külliyâtı idrâk eder hâle gelir, mecâzî sevgiliden geçerek hakikî mahbûbda fânî olmaya bir imkan kazanır. Bu idrâk sûffilerin -âşık olmayan kimsenin sülûkü olmaz- nüktesiyle ilgilidir. Bu yüzden Hak yolunda bulunan hakikat yolcuları için aşk farz ve vâcib kabul edilmiştir.<sup>76</sup>

Öte yandan müdâmenin mâhiyetine dâir bilgilerin yer aldığı beyitlerde de Alâiyevî tasavvufî yorumlarını devam ettirir. Müdâmenin hâlis ve sırf içilmesi; müridin vücûd-ı Hak ve vücûd-ı Hak müşahedesinin gayrisinden fânî olmasıdır. Müdâmenin meyhânede ve mûsîki nağmeleri eşliğinde içilmesi ise sâlikin vecd

<sup>74</sup> İbn Arabî, Ahmed Avni Konuk, *Tedbirât-ı İlâhiyye* (İstanbul: İZ Yayıncılık, 1992), 90; Osman Nuri Karadayı, "İbnü'l-Arabî'de Güney-Ay-Yıldız Sembolizmi", *EKEV Akademi Dergisi* 25/86 (Bahar 2021), 457.

<sup>75</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemaâtü'l-berkiyye*, 15, 20, 23, 26, 29, 30, 33, 35, 38, 40, 52.

<sup>76</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemaâtü'l-berkiyye*, 14, 27.

ve şevkini uyandıran Kur'ân-ı Kerîm tilâveti, semâ'a teşvik eden zikir meclislerinde bulunmasıdır.<sup>77</sup>

Alâiyevî Mustafa Efendi'nin ahadiyyet ve vâhidiyyet mertebeleri çerçevesinde şerh ettiği ilk iki beyitte yapmış olduğu açıklamalar Dâvûd-ı Kayserî'nin *Kasîde-i hamriyye şerhi*'nden ilhamla devam etmektedir. Bu benzeşme "sâkî" lafzının Hz. Ali ile şerh edilmesi ve zikir kavramının tasnifine değin takip edilebilmektedir.<sup>78</sup> Nitekim Alâiyevî'de Kayserî gibi zikri; lisânî, kalbî, rûhî ve sırrî olmak üzere dörde ayırmaktadır. Söz konusu zikirlerin tamamı "*Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım*"<sup>79</sup> hadîsinden hareketle zikir-i Rahmânînin neticesidir ve abdin aynı ile ilgisi bulunan ilm-i zâtî-i ezelîden ibârettir. Öte yandan her iki şârih de "Ben sizin rabbiniz değil miyim?"<sup>80</sup> meâlini ihtivâ eden A'râf sûresinin 172. âyeti ile istişhâd etmektedir. Alâiyevî'ye göre *Kasîde-i hamriyye*'nin ilk beytinde yer alan "üzüm kütüğü yaratılmazdan evvel şarhoş olduk" ifâdesi uşşâk zümresinin mânevî hâllerini anlatmaktadır. Hak âşıkları misâl âleminde henüz unsûrî sûretler yaratılmazdan evvel esma ve sıfat sâkîlerinin elinden kemâlât-ı ilâhiyyenin sâfiyesini içmek sûretiyle sekrân olmuşlardır. Bunun nedeni ise ezel bezminde Hakkın cemâl ve celâli karşısında duydukları heyemândır.<sup>81</sup>

810| db

Alâiyevî kasîdenin dördüncü beytinde "müdâmenin âkillerin sadırlarında gizli kalışı" metaforunu ilâhî esrârın âriflerin gönüllerinde saklı bulunuşu çerçevesinde şerh etmektedir. Âriflerin gönüllerinde bulunan esrâr-ı ilâhiyye Mehdî ve hâtemü'l-velâyeti'l-mutlakanın yeryüzünde zuhûruna değin zâhir olacaktır. Bu esrâr evliyânın hâtemü'l-velâye ve Mehdînin zuhûruna değin devam edecektir. Kasîdenin 6. beytinde mezkur müdâmenin halk arasında adından başka bir şey kalmamasının hikmetini ise nâkısların ebrar ve mukarrabîn sûretine bürünmelerinden dolayı evliyâ-yı kirâmın ihtifâyı tercih etmeleri şeklinde açıklamaktadır.<sup>82</sup>

Alâiyevî Mustafa Efendi'nin *Lemaâtü'l-berkiyye*'de üzerinde durduğu son tasavvufî kavram "hâtır" dır. Tasavvufî bir ıstılâh ola-

<sup>77</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemaâtü'l-berkiyye*, 57.

<sup>78</sup> Dâvûd-ı Kayserî, *Şerhu Kasîdeti'l-Mîmiyye* (01028, 028), 327a-328a; Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemaâtü'l-berkiyye*, 14.

<sup>79</sup> Aclûnî, *Keşfü'l-hafa*, 2/164.

<sup>80</sup> *Kur'an Yolu Meâli*.

<sup>81</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemaâtü'l-berkiyye*, 14.

<sup>82</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemaâtü'l-berkiyye*, 21-24.

rak hâtır; irâdesi olmadan kulun kalbine doğan mânevî hitaptır. Bu hitaplar Allah'tan, melekten, şeytandan ve nefisten kaynaklanabilir.<sup>83</sup> Mürîdin söz konusu hâtırları birbirinden ayırmaya duyduğu ihtiyaç susuzluktan dudakları çatlamış bir kimsenin duyduğu su ihtiyâcından daha fazladır.<sup>84</sup> Alâiyevî'ye göre "hâtır" kalb üzerine vârid olan nesne olup aynı zamanda kalbin isimlerindedir ve dörde ayrılır. Rahmânî, melekî, nefsânî ve şeytânî olarak dörde ayrılan her bir havâtırın kendine mahsûs özellikleri vardır. Sâlik bu alâmetleri kendi zevkiyle teşhis eder. Şâyet kalbe gelen hâtır kalbi Hakk'a cezbediyor, kalbe ibâdet, ilim, mârifet hâlinde sürûr veriyorsa havâtır rahmânîdir. Eğer hâtır ibadet esnasında kalbe ferahlık ve nefsi tâât ve temiz amellere yönlendiriyorsa melekîdir. Şâyet mübahalara dâir zevkler ilka ediyorsa nefsânîdir. Son olarak sıfât-ı zemîme, haram ve mefâside yönlendiriyorsa şeytânîdir.<sup>85</sup>

### Sonuç

Alâiyevî Kara Mustafa Efendi'nin *Lemaâtü'l-berkiyye fî şerhi Kasîdeti'l-mîmiyyesi*'nin İbnü'l-Fârız okumalarına sunduğu katkılarının neler olduğu sorusu çalışmamızın neticesinde takip edilebilir sonuçlar vermiştir. Tasavvuf edebiyatının öncü isimlerinden olan İbnü'l-Fârız'ın Anadolu sahasında gördüğü ilgi artarak devam etmiştir. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğini idrak etmiş mutasavvıf bir âlim olarak Alâiyevî Kara Mustafa Efendi Türk diliyle okuyup, yazan bir öğrenci kitlesini hedef almıştır. *Lemaâtü'l-berkiyye* muhtevâsı tasavvuf olan manzum bir metin hangi esas ve yöntemlerle anlatılır sorusuna cevap vermektedir. Müellifin mutasavvıf kimliği eseri yalnızca dil açısından yapılmış bir şerh olma darlığından çıkarmıştır. Tasavvufî neşveye sahip bir kalemden çıkmakla birlikte eserde lafızdan mânâyâ doğru ilerleyen tutarlı bir üslup izlenmiştir. *Lemaâtü'l-berkiyye*'de merâtib-i vücûdu Kasîde-i hamriyye'nin ana metaforu olan "müdâme"nin seyri üzerinden takip etmek mümkündür. Alâiyevî seleflerinden farklı olarak kasîdede ittihad lafzının yer aldığı beyitleri şerh etmiştir. Kasîdede zikredilen ittihadın ehlullahın sözlerini ta'n ve ayıplama konusu edenlerin anladıkları çerçevede bir ittihad ve hulûl olmadığını aklî örneklerle ortaya koymakta-

<sup>83</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 227; İbn Arabî, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü-Futûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 345-353.

<sup>84</sup> Şehabeddin Sühreverdî, *Avarifu'l-Maârif* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1420/1999), 268.

<sup>85</sup> Alâiyevî Kara Mustafa Efendi, *Lemaâtü'l-berkiyye*, 24.

dır. Şerh esnâsında müdâmeye dâir pek çok husus Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan cennet içecekleri üzerinden okuyucuya aktarılmaktadır. Okuyucu bu noktada *Lemaâtü'l-berkiyye*'de müdâme metaforu üzerinden söz konusu içeceklerin işârî tefsiriyle buluşmaktadır.

Alâiyevî Mustafa Efendi *Lemaâtü'l-berkiyye*'de muhtevâ açısından ilk Osmanlı müderrisi mutasavvıf Dâvud-i Kayserî'den ilham almaktadır. İbnü'l-Arabî düşünce sisteminin en önemli temsilcilerinden olan Kayserî'nin vahdet-i vücûd ve merâtib-i vücûd çerçevesinde kaleme almış olduğu *Kasîde-i Mîmiyye* şerhinin izleri *Lemaâtü'l-berkiyye*'de yakînen takip edilmektedir. Bu noktada *Lemaâtü'l-berkiyye*'yi İbnü'l-Arabî ekolü altında yer alan İbnü'l-Fârız şerhleri arasında kabul etmek doğru olacaktır.

*Lemaâtü'l-berkiyye*'de yer alan Mevlânâ, Attâr, Abdurrahmân Câmî gibi sûfilere âit şiir iktibasları Osmanlı tasavvuf düşüncesinin kurucu metinlerini bir kez daha teyid etmektedir. Esere müellifin vefatından altı yıl sonra sahip çıkılarak Osmanlı matbaasında basılması, pek çok kütüphane kaydının bulunması ise gördüğü ilginin bir göstergesi olarak okunmalıdır.

### Kaynakça

- Abdürezzak Kâşânî. *Istîlâhatü's-sûfiyye*. çev. Abdürezzâk Tek. Bursa: Bursa Akademi, 2014.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafa ve müzilü'l-ilbas: amma iştehere mine'l-ehâdis [ala elsineti'n-nas]*. 2 Cilt. Beyrut, 1405/ 1985.
- Ahmed Avni Konuk. *Fususul-Hikem Tercüme ve Şerhi I*. thk. Mustafa Tahralı Selçuk Eraydın. 1 Cilt. İstanbul: Dergah Yayınları, 1987.
- Alâiyevî Kara Mustafa Efendi. *Lemaâtü'l-berkiyye fi Şerhi Kasîdeti'l- Mîmiyye*. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniyye, 1310/1893.
- Âlusî, Şehabeddin Mahmud. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-meşânî*. ed. Ali Abdülbarî Uteyye. 16 Cilt. Beyrut: Darü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetü'l- ârifîn esmaü'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*. thk. Rifat Bilge Kilisli - İbnülemin Mahmûd Kemal İnal. 2 Cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951.
- Baytar, Yaşar Seracettin. *Sûfi Şair İbnu'l-Fârid, Hayatı ve Divânı*. Adıyaman: İksad Yayınevi, 2020.
- Bedreddin el-Bûrînî (son). *el-Bahru'l-Fâ'iz fi Şerhi Divânî İbnü'l-Fârız*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphânesi, Reîsü'l-Küttâb, 00951, 252b-269b.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333/1915.
- Câmî, Abdurrahman Câmî. *Nefahatü'l-Üns Evliya Menkıbeleri*. çev. Mahmud Lamiî Çelebi. thk. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara. İstanbul: Marifet Yayınları, 2001.
- Çoban, Ali. "XV. yüzyıl Memlûkler Dönemi Mısır'ında İbnü'l-Fârız Tartışmaları: Taraflar-Tenkitletler". *İslam Te'lif Geleneğinde Biyografî Yazıcılığı*. ed. Hidayet Aydar. 209-232. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.



- Dâvud el-Kayserî. *Vahdet-i Vücûd Felsefesi*. çev. Mehmet Bayrakdar. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- Dâvud el-Kayserî (son). *Mukaddemât*. çev. Hasan Şahin vd. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1997.
- Dâvud Kayserî. *Fusûs'u'l-Hikem Şerhi*. 2 Cilt. İstanbul: Ketebe, 2023.
- Dâvud-ı Kayserî. *Şerhu Kasîdeti'l-Mîmiyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, 01028, 028, 326b-337a.
- Dâvud-i Kayserî. *Aşk Şarabı ve Hayat Kasîde-i Hamriyye Şerhi*. çev. Turan Koç - Mehmet Çetinkaya. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Dayf, Şevki. *Aşrû'd-düvel ve'l-imârât: Mısır*. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif (Târihü'l-uhubbü'l-Arabî ; 7, 1990.
- Deliktaş, Süleyman. *Salâhaddin-i Uşşâkî ve Kasîde-i Hamriyye Şerhi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Târîhi-IV Abbasîler Dönemi (132-750/656-1258)*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2021.
- Erbilî, Muhammed Esad. *Divân-ı Es'ad*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1991.
- Gazzî, Necmeddin el-. *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*. thk. Halil Mansur. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418.
- Hafâcî, Muhammed Abdül'mün'im Hafâcî. *el-Edeb fi't-Türâsi's-sûfî*. Kâhire: Mektebetü'l-Garîb, ts.
- Irâkî, Fahreddin. "İstulâhât-ı ehl-i tasavvuf". çev. Nurettin Bayburtlugil. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1985), 345-361.
- İbn Acibe. *el-Letaifü'l-ımanîyyeti'l-melekutîyye ve'l-hakaikü'l-ihsaniyyeti'l-ceberutiyye fi resaili'l-Arif billah eş-Şeyh Ahmed b. Acibe Haseni*. 1 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1427/2006.
- İbn Arabî, Ahmed Avni Konuk. *Tedbîrât-ı İlâhiyye*. İstanbul: İZ Yayıncılık, ts.
- İbn Mülakkin, Ebû Hafs Sirâcüddîn. *Tabakatü'l-evliya*. thk. Nureddin Şüreybe. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2. Basım, 1994.
- İbnü'l-Fârız, Ebû Hafs. *Kitâbu Dîvan-ı Ömer İbni'l-Farız*. Beyrut: Matbaatü'l-Edebiyye, ts.
- İnce, Muhammet. *İbnü'l-Fârız'ın Hamriyye Kasidesinin Arapça, Farsça Ve Türkçe Şerhleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Kur'an Yolu Meâlî*. çev. Hayreddin vd. Karaman. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2023.
- Kâşânî, Abdürezzâk. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İZ Yayıncılık, 2004.
- Kemal Paşazâde, İbn Kemal. *Şerhu Hamriyyeti İbni'l-Fârız li-İbn Kemal Paşa el-Hanefî*. thk. İdris Makbul Kasûfî. İrbid: Alemü'l-Kütübü'l-Hadis (Modern Books World, 1432.
- Keyvânî, Mecdüddin. "Fars Edebiyatında Hamriyye". çev. Çetin Kaska. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2019), 114-118.
- Molla Cami vd. *Üzüm çubuğu yaratılmadan evvel: Levâmi-i Şerh-i Kasîde-i Hamriyye Levâmî tercemesi*. çev. Tahir Olgun. thk. Muhammet İnce. Fatih, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 1. Baskı., 2021.
- Osman Nuri Karadayı. "İbnü'l-Arabî'de Güney-Ay-Yıldız Sembolizmi". *EKEV Akademi Dergisi* 25/86 (ts.), 457.
- Öteleş, Zeliha. *Abdülganî En-Nâblusî Şerhi Bağlamında İbnü'l-Fârız'ın Kasîde-i Tâiyye'sinde Seyr u Sülûk*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Öteleş, Zeliha. "Sadreddin Konevî ve Takipçilerinde İbnü'l-Fârız Etkisi". *Tasavvuf, Felsefe ve Din*. ed. Erdal Baykan - Fatih Kaleci. 566-573. Konya: NEÜ Yayınları, 2022.
- Özçakmak, Fatma. "TÜRK EDEBİYATINDA KASİDE-İ HAMRİYYE ŞERHLERİ VE KİTAB-I ŞERH-İ HAMRİYYE-İ FARİZİYYE". *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)* 7/2 (27 Ağustos 2022), 106-126. <https://doi.org/10.30568/tullis.1156519>

- Sadreddin Konevî. *Vahdet-i Vücûd ve Esasları*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İZ Yayıncılık, ts.
- Safer el-Muhibbî el-Cerrâhî. *Istîlâhât-ı sofiyye fî vatan-ı asliyye*. İstanbul: Kırk Kandil Yayınevi, 1998.
- Saraç, Yekta. "Tasavvuf Edebiyatına Ait Temel Bir Metin ve Türk Edebiyatına Yansımaları". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 30 (2003), 445-468.
- Suad el-Hakîm. *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2004.
- Sühreverdî, Şehabeddin. *Avarifu'l-Maârif*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.
- Süyuti, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn ; *Hüsnu'l-muḥâḍara Fi Tarihi Musr el-Kahire*. thk. İbrahim Muhammed Ebu'l-Fadl. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1967.
- Uludağ, Süleyman. "İbnü'l-Fârız". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, ts.
- Vassâf, Hüseyin. *Sefîne-i evliyâ*. thk. Ali Yılmaz - Mehmet Akkuş. 6 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 2006.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak dini Kur'an dili: (inceleme - tenkitli metin)*. ed. Âsım Cüneyd Köksal - Murat Kaya. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı., 2021.
- Yıldırım, Yusuf. "Abdülmecid-i Sivâsî'nin Manzum Kasîde-i Hamriyye Çevirisi". *İstem Dergisi* 13/25 (2015), 159.
- Yusuf Sami, Yusuf. *İbnü'l-Fârız şâiru'l-hubbi'l-ilâhi*. Dimaşk: Dâru'l-Yenâbî, 1994.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *el-İber fî haberî men gaber*. thk. Ebu Hacer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl Besyûnî Zağlûl. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *Kitâbu Mîzânü'l-İtidâl*. thk. Ali Muhammed Basyûnî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mârif, 1382.
- Zeliha Öteleş. "Dâvûd el-Kayserî'nin Tâiyye Şerhinde "İttihad Makâmı". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 23/45 (2020), 71-72.
- Abd-ar-Razzâq al-Qaşânî. *Tasavvuf sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. 1 Cilt. İstanbul: İZ Yayıncılık, 2004.
- Kutsal Kitap*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2016.

